

JOŠKO BOŽANIĆ I GORDANA GALIĆ
Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

MOTIV ČISTILIŠTA U FACENDI *DUŠE BLAGA*

Ovim radom nastoji se uputiti na odnos, odnosno suživot između teološke misli i pučkog vjerovanja na odabranim primjerima. Jedan takav reprezentativan primjer nalazi se u zbirci *Facende otoka Visa*. Riječ je o facendi *Duše blaga*, koja zanimljivo pokazuje kako u pučkoj religioznoj praksi funkcionira, odnosno kako se interpretira, teološka ideja o čistilištu. Osim toga, u radu se osvrće i na druge, slične interpretacije u kojima su vidljivi tragovi i kršćanskog i poganskog naslijeđa. U prvome su nam redu važne folklorne predaje koje sadrže motive susreta s dušama (duhovima) koje dolaze s drugog svijeta.

Ključne riječi: čistilište, drugi svijet, duše blaga, facende, pučka religioznost

Kako bi se analizirala pojedina pučka vjerovanja potrebno je, ponajprije, na povijesno-teološkoj razni objasniti i uspostaviti veze između teološke misli i pučke religiozne prakse. Jedno od najzanimljivijih područja međudjelovanja jest vjerovanje u čistilište, nauk o srednjoj eshatologiji, što je ekskluzivna ideja Katoličke crkve, za naše tradicionalno katoličke dalmatinske prostore iznimno važna u proučavanju pučke religioznosti.

Duša je nematerijalna supstancija koja zajedno¹ s materijalnim tijelom tvori ljudsko biće (*Opći religijski leksikon* 2002). Duša je i unutarne životno i duhovno počelo, izvor tjelesnih funkcija i duhovnih djelatnosti. Razlikovanje duše i tijela poznaju sve kulture i religije. Temeljne razlike u shvaćanju odnosa duše i tijela, njezina podrijetla i naravi, smrtnosti i besmrtnosti očituju se, prije svega, u povijesti religija dvama temeljnim stavovima o duši:

¹ Premda se u *Rječniku biblijske teologije* (1980) o duši kaže da nikako nije 'dio' što zajedno s tijelom tvori ljudsko biće, već je oznaka za čitavog čovjeka ako ga oživljava, drugim riječima, ona ne nastanjuje tijelo, već se njime očituje. "Biblija pripisuje čitavu čovjeku ono što će se kasnije uslijed razlikovanja duše i tijela pridržati duši; ali zato se u njoj ne susreće neko umanjeno vjerovanje u besmrtnost" (*Rječnik biblijske teologije* 1980:236).

monoteističkim i panteističkim.² U kršćanstvu, kao monoteističkoj religiji, učenje o duši oslanja se na biblijsko (NZ) tumačenje i na grčku filozofiju (platonizam i aristotelizam). Dakle, u njemu je došlo do sinteze helenističke težnje za besmrtnošću i biblijskog personalizma. Jasno je iz mnogih Platonovih djela kako se on, primjerice, zanimao za sudbinu duše nakon smrti materijalnog tijela. No, upozorava nas, također, u desetoj knjizi *Države* kako su opisi drugog svijeta,³ u najboljem slučaju, samo vjerojatnosti. U život poslije smrti ne sumnja i tvrdi kako ga, dok smo na zemlji, ne možemo razumjeti jer su naše duše u materijalnom tijelu zatočene, ograničene u iskustvu i spoznaji. Vid, sluh, dodir i okus mogu nas lako prevariti. Ljudske se istine ne mogu neposredno iskazati, već je analogijom, mitom ili drugim načinom moguće uputiti na pravu stvarnost stvari izvan materijalnog svijeta. Vjerovanje u postojanje duše ima važne etičke, moralne i društvene posljedice jer jača svijest o moralnoj odgovornosti i obvezama u životu. Osim toga, utječe i na produbljivanje pitanja o ljudskoj osobnosti i njezinoj vječnoj sudbini (Moody 2004).

Biblija relativno malo govori o onome što se događa nakon smrti, a u njoj nema ni preciznijih opisa zagrobnog života, posebno kad je riječ o SZ. Zapravo, samo dva ulomka iz SZ nedvojbeno govore o životu poslije smrti, i to Izaija 26, 19 i Daniel 12, 2.⁴ U NZ pozornost nam privlače Pavlove riječi o načinu uskrsnuća u 1 Kor 15, 35-38 i 1 Kor 15, 44-53. Biblija najprije o životu nakon smrti govori vrlo nejasno, a poslije je Božja objava preciznija. Svoju jasnoću ona postiže tek u Novom zavjetu, gdje Isus Krist na sebe preuzima grijeh svijeta i otkupljuje čovječanstvo, prošlo kao i buduće.⁵ No,

² "U panteističkim religijama i učenjima d. je božanskog podrijetla, jednake naravi s božanskim prapočetlom. Stoga je d. vječna, postoji prije utjelovljenja (preegzistencija duše), a nakon smrti vraća se svom prapočetku pa je besmrtna. Te su religije zbog etičkih razloga razvile i učenje o seljenju duša. U monoteističkim religijama Bog stvara dušu svakoga pojedinog čovjeka, ona je duhovna, u dubokoj povezanosti s tijelom s kojim ne umire, već se nakon uskrsnuća ponovno s njime sjedinjuje u vječnosti. Na temelju tih dvaju stavova razvila su se brojna filozofska i teološka učenja o ljudskoj duši" (*Opći religijski leksikon* 2002:218).

³ Onaj svijet ili drugi svijet: "Naziv kojim se označuje bilo zagrobni život, bilo ukupnost nevidljivog duhovnog svijeta (preminuli, anđeli, demoni, Bog, raj, pakao)" (*Opći religijski leksikon* 2002:207).

⁴ Svi biblijski citati na koje se poziva u radu preuzeti su iz *Jeruzalemske Biblije*.

⁵ "Česte tvrdnje Novog zavjeta po kojima je Isus 'uskrsnuo od mrtvih' (Dj 3, 15; Rim 8, 11; Kor 15, 20) pretpostavljaju da je on, prije Uskrsnuća, bio u boravištu mrtvih. To je prvotni smisao što ga je apostolsko propovijedanje dalo boravku Isusovu među mrtvima: Isus je kao svi ljudi upoznao smrt i stigao je k njima svojom dušom u boravište mrtvih. Ali on je onamo sišao kao Spasitelj, proglašujući Radosnu vijest duhovima koji su ondje bili zatvoreni. Boravište mrtvih, u koje je umrla Krist sišao, Sveto pismo zove podzemljem, Šeolom ili Hadom, jer su oni koji se ondje nalaze lišeni gledanja Boga. To je zaista, u očekivanju Otkupitelja, stanje svih mrtvih, zlih ili pravednih, što ne znači da im je udes istovjetan, kako to Isus pokazuje u prisposobi o siromašnom Lazaru primljenom u 'krilo Abrahamovo'. Upravo te svete duše, koje su čekale svog Osloboditelja u Abrahamovu krilu, Isus je oslobodio kad je sišao k

kako je čovjeku dana slobodna volja, on se može odlučiti na to da ne prihvaća ni Boga niti mogućnost otkupljenja i suživota s Bogom nakon smrti i uskrsnuća. Takav čovjek ni nakon smrti nije u zajednici s Bogom. Dakle, nakon smrti čovjek se može naći u zajednici s Bogom, u stanju što se naziva rajem ili odijeljen od Boga, u stanju što se naziva paklom. Osim ova dva konačna stanja postoji mogućnost da čovjek, što se u većini slučajeva događa, umre u stanju u kojem nije potpuno odijeljen od Boga njegovim nepriznavanjem ili neokajanim teškim grijesima, ali nije ni u stanju potpune slobode od svakog grijeha. U tom se slučaju govori o stanju čistilišta. Ono je prolazno stanje za razliku od konačnih stanja, raja i pakla.

Temeljna je postavka vjerovanja u čistilište vjerovanje u besmrtnost i uskrsnuće, odnosno, ono nam govori o događajima između smrti i uskrsnuća. Postojanje čistilišta počiva na ideji suđenja mrtvima. Sud koji podrazumijeva postojanje čistilišta odraz je vjerovanja u dvostruko suđenje, prvo u času smrti, a drugo na koncu svijeta. Čistilište se javlja kao mjesto očišćenja od oprostivih grijeha. Logično, boravak u čistilištu sukladan je broju, težini i prirodi grijeha počinjenih tijekom zemaljskog života. Vjerovanje u čistilište kao mjesto kazni pretpostavlja pojašnjenje odnosa između duše i tijela. Ponekad čistilište znači mjesto, a ponekad stanje između raja i pakla, ali je uvijek prijelazno mjesto/stanje *pokore i ispaštanja* (Schoupe 1997).

Prema mnogim svjedočanstvima, s dušama iz čistilišta moguće je komunicirati, a može im se i pomoći molitvama i drugim načinima. Upravo se tu otvara mogućnost za komunikaciju živih sa zagrobnim svijetom. Mnoge pučke priče govore o susretu s duhovima, odnosno s dušama iz čistilišta, jer duše koje egzistiraju u konačnim stanjima, raju i paklu, ne mogu komunicirati s ovim svijetom. One se javljaju najčešće kako bi upozorile žive ili zatražile pomoć u skraćivanju njihovih muka. Osim toga, iz vjerovanja u dušu potječu u čitavom slavenskom i germanskom kulturnom naslijeđu i vjerovanja u veliki broj različitih demona, dobrih i zlih. Preminule se pretke smatralo dobrim duhovima i zaštitnicima kuće te su im se, kao čin zadobivanja naklonosti, prinisile različite žrtve.

Premda u Svetom pismu nema jasne potvrde za postojanje čistilišta, nema niti jasnog argumenta koji bi govorio protiv takve mogućnosti. U Svetom pismu se na tri mjesta spominju određeni nagovještaji prema kojima neki grijesi mogu biti oprosteni nakon smrti: 2 Mak 12, 38-46,⁶ Mt 5, 26, kao i Mt 12, 32 te, naposljetku, 1 Kor 3, 11-15.

Budući da ljudi umiru u različita vremena, a kršćani vjeruju kako će svi biti spašeni zajedno, na kraju vremena, pretpostavlja se, prirodno, da duše

mrtvima'. Isus nije sašao nad pakao da oslobodi proklete ni da razori pakao prokletstva, nego da oslobodi pravedne koji su mu prethodili" (*Katekizam katoličke crkve* 1994:176).

⁶ Druga knjiga o Makabejcima je prva Starozavjetna knjiga koja jasno govori o zagrobnom životu.

preminulih moraju u međuvremenu negdje boraviti. Iako je u ranom srednjem vijeku sama predodžba o trećem mjestu bila nejasna i nedefinirana, općenito se smatralo kako postoji mogućnost da se, uglavnom čišćenjem vatrom, u dijelu pakla očisti i dio grijeha.⁷

Očevima čistilišta s pravom se smatraju Augustin i Grgur Veliki jer su postavili teorijske temelje za kasnije ustoličenje ideje trećeg mjesta na drugom svijetu.⁸ Prema Le Goffu (1981), Grgur Veliki bio je ujedno i posljedni veliki 'otac' čistilišta. On se, naime, uvelike bavio pitanjem vječnosti duše i njezine sudbine na drugom svijetu. Grgurove su priče postale vrlo popularne te su poslužile kao model *egzemplima* (anegdotama, vizijama)⁹ kojima će Crkva u 13. stoljeću širiti vjerovanje u čistilište, tada već usustavljeno i relativno jasno određeno. U tom je stoljeću, naime, ono pronašlo svoje konačno mjesto na drugom svijetu (Le Goff 1981). Prema Le Goffu, nadalje, tek se tijekom 12. stoljeća javlja imenica *purgatorium*, makar je već odavno postojala u spisima i pripovijestima koje su govorile o posjetima drugom svijetu naznaka da osim raja i pakla mora postojati i neko treće mjesto gdje bi duše, uz mogućnost otkupljenja, provodile određeno vrijeme. To bi se zbivalo nakon smrti, a prije posljednjeg suda.

U ovom nam je kontekstu vrlo važna i doktrina oprosta. Doktrina oprosta imala je veliko značenje u svim katoličkim zemljama. Prema katoličkom učenju oprosti se mogu namijeniti dušama u čistilištu, ali se ne mogu primijeniti na žive koji moraju izraziti slobodnu volju za spasom

⁷ "Prije svega Beda i keltske tradicije vizija s drugoga svijeta otvaraju put predstavljanjima Čistilišta, dok teologija ne prelazi ideju jedne loše smještene vatre u prostoru i vremenu" (Le Goff 1993:99).

⁸ "Drugi lionski koncil (1274), Firentinski koncil (1439) i Tridentski koncil (1563) potvrdili su nauk o čistilištu. Učenje tridentskog sabora može se sažeti u sljedećim točkama: (1) Postoji čišćenje od grijeha nakon smrti; (2) vjerničke molitve i njihova dobra djela, a osobito misne žrtve mogu pomoći dušama u čistilištu. Tridentski koncil potiče biskupe da u narodu šire trijezno shvaćanje čistilišta, ali ih također upućuje da izbjegavaju teža pitanja koja ne doprinose pobožnosti. Prema preporukama ovog koncila, zabranjeno je sve što bi moglo nalikovati ispraznoj radoznalosti, praznovjerju ili zgortanju novca. U naše vrijeme II. je vatikanski sabor u svojoj Dogmatskoj konstituciji o Crkvi, br. 51., prihvatio nauk o čistilištu. Papa Pavao VI. potvrdio ga je u svom djelu Vjerovanje naroda Božjeg (1968), a Kongregacija za nauk vjere potvrdila ga je u 'Pismu o nekim pitanjima eshatologije' (1979)" (*Suvremena katolička enciklopedija* 1998:160).

⁹ "Pored eshatoloških vizija koje zbog svoje sveze s osobama iz Biblije imaju apokrifni značaj postoje i vizije zagrobnog svijeta čiji su protagonisti obični svjetovni ljudi ili sveci kojima se otkrivaju misteriji pakla i raja" (Hercigonja 1975:369-370).

Hercigonja ujedno smatra kako su jedna od najinteresantnijih podvrsta srednjovjekovne nabožno-pripovjedne proze apokrifne apokalipse, eshatološki apokrifi i vizije koje nastavljaju i obogaćuju tradiciju starozavjetnih 'viđenja' poput Baruhova, Enohova i Izaijina (Hercigonja 1975).

vlastite duše.¹⁰ Dakle, živuća osoba može skratiti ili čak prekinuti vrijeme boravka u čistilištu svog rođaka ili prijatelja. Doktrina o općinstvu svetih podrazumijeva da duše mogu jedna drugoj pomoći, tako i živi mrtvima, posebno molitvama, postom, milosrdnim djelima, misama i dr. Ariès (1983) tvrdi kako je ovdje osobito važno pitanje molitvi za mrtve. Molitve za mrtve predstavljaju ustrajnu želju da se dragim pokojnicima osigura vječni život; u tom su smislu, kao koncept, oduvijek bile prisutne u ljudskoj svijesti. Od svojih početaka kršćanstvo poznaje sustav molitvi za mrtve, za razliku od pogana koji su se molili mrtvima. Izraz *refrigerium* spominje već Tertulijan u kontekstu privremene sreće duša koje čekaju u krilu Abrahamovu; to je stanje rajskog blaženstva i ne predstavlja konkretno mjesto. Ono ima ulogu *privremenog osvježanja* za one mrtve kojima je Bog odlučio udijeliti milost dok nakon smrti čekaju posljednji sud. U kršćanstvu taj pojam dobiva sasvim određen smisao; povezuje ga se s nebeskom srećom (Le Goff 1981). Drugim riječima, vjerovanje prvih kršćana u djelotvornost molitve za mrtve dovelo je do pokreta pobožnosti koji je utjecao na stvaranje čistilišta. Molitva pretpostavlja tijesne veze između živih i mrtvih; tako je čistilište vjerovanje koje je postalo dogma. Kako bi se izbjeglo praznovjerje, Tridentски koncil stavlja izvan dogme sadržaj čistilišta. Ne govori se ni o prirodi kazni¹¹ koje se u njemu izdržavaju; taj je dio ostavljen slobodnoj interpretaciji, a u nastanku čistilišta vrlo važnu ulogu odigrala je i narodna kultura.

Sv. Toma Akvinski smatrao je vrlo vjerojatnim mišljenje koje zastupa i većina svetaca (prema njihovim osobnim objavama) da se u čistilištu nalaze dva mjesta za ispaštanje. Prvo je općenito određeno za duše, a nalazi se vrlo blizu pakla, a drugo je određeno za posebne slučajeve koji se odatle (duše) mogu pojavljivati i objavljivati živima (Schoupe 1997). One se objavljuju kako bi upozorile žive ili zatražile molitve za sebe. Na ovakvim je postavkama narodna mašta gradila priče o posjetima mrtvih. Zanimljivo je da se u pučkoj svijesti takvi posjeti često doživljavaju kao neprijateljski i da je potreban znatan napor kako bi se s onozemaljskim posjetiteljima izašlo na kraj.

Prema Schmittu (1998), često je ljudska mašta onaj osnovni pokretač koji kreira *druge svjetove* i pripisuje im različite odlike, ovisno o kulturi i vjerovanjima. U skladu s tim razvija se shvaćanje smrti i vjerovanje u zagrobni život radi otkrivanja živima kako je strukturiran i kako funkcionira

¹⁰ "Tridentски Sabor se izričito izjasnio, na svojoj sjednici, da se dušama u čistilištu može pomoći zagovorom vjernika, a osobito svetim misama" (Spirago 1996:15).

¹¹ "Patnje u čistilištu su neusporedivo veće od patnja na Zemlji; tako misle istaknuti crkveni naučitelji. Sveti Augustin kaže da je vatra u čistilištu gora od svake druge kazne na ovom svijetu" (*Govor o čistilišnoj vatri*, 37, 3). On još tvrdi da su kazne u čistilišnoj vatri teže od muka mučenika (*Govor...*, 42). Isto tvrde: Sv. Bernard, Sv. Grgur Veliki, Sv. Anselmo, Sv. Bonaventura. Sveti Toma Akvinski kaže da je čistilišni oganj identičan onom u paklu (4, 21, 2). Ista vatra koja muči proklete – čisti duše u čistilištu. Sv. Bonaventura i teolog Suarez kažu da je jednaka vatra u paklu i u čistilištu" (Spirago 1996:12).

drugi svijet. On smatra da od 9. stoljeća raste interes za priče o pokojnicima i duhovima, a glavni razlog tomu vidi u razvoju liturgije povezane uz pokojnike. Tako se u karolinškom razdoblju čvrsto uspostavlja sustav misa izrečenih posebno za mrtve, i to trećeg, sedmog i trinaestog dana. Primjerice, saksonski biskup Thietmar iz Merseburga prvi je, nesumnjivo, koji iznosi puno detalja o pojavama mrtvih, omogućivši tako preciznu komparaciju između autobiografskih priča i onih na koje se poziva.¹² Kao dodatak zbivanjima koje precizno opisuje, uključio je u svoj rad i razne druge pripovijesti koje smatra vrlo korisnima i o čijoj istinitosti može svjedočiti, kao npr. one o duhovima, čija je svrha bila suzbijati sumnju u konačno uskrsnuće na kraju vremena; očito je i u njegovo doba bilo onih koji su sumnjali u to da duša preživljava nakon tjelesne smrti. On također smatra kako su ove priče odjeci *Spisa* i četvrte knjige Grgurovih *Dijaloga*, a dokazuju kako duša preživljava nakon smrti i čeka konačno uskrsnuće.¹³

Ljudi su oduvijek vjerovali u duhove, duše koje izgubljene lutaju uokolo. Mnoga se ukazanja tumače nekom vrstom telepatske komunikacije između umrlog i primatelja. Ako je osoba nedavno umrla, veća je mogućnost da se ukaže; riječ je o duši koja je zbunjena te ne razumije što joj se dogodilo. Često dolazi do miješanja pojmova duša i duh. Duh je (navodno) preživjela prisutnost nekog bića koje je umrlo nedavno, ali ponekad i prije mnogo godina (Innes 2000). U arhaičnim religijama taj je pojam shvaćen kao duša preminule osobe koja prebiva među precima, a nakon (eventualnog) utjelovljenja vraća se u život kao sjena ili utvara (*Opći religijski leksikon* 2002). U monoteistički religijama pojam duh se odnosi na nematerijalno biće, čisti duh, kao što su Bog, anđeli, đavao, odnosno, u kršćanskoj teologiji i filozofiji postoji kao nematerijalna supstancija (*spiritus*) koja može biti stvorena (poput anđela i čovjeka) i nestvorena (Bog) (*Opći religijski leksikon* 2002). Svoju nazočnost duh može najaviti neprirodnim padom temperature, zvukom vjetra, treskom, pomicanjem predmeta i sl., čak i pojavom u obliku maglice, sjene ili ljudskog obličja. O ukazanjima duhova u blizini mjesta njihove smrti još je Platon pisao u svom djelu *Fedon* (1996). Očito je, kaže on, kako je riječ o lošim dušama koje moraju ispaštati lutajući takvim mjestima za pokoru.¹⁴

¹² Pisao je svoju kroniku između 1009. i 1018. godine. Pripadao je visokoj aristokraciji, postavši biskupom Merseburga 1009. godine. Bio je veliki znanstvenik, ali i sudionik i tumač političke povijesti.

¹³ Nadalje, objašnjava kako su ljudi bića koja se nalaze između anđela i životinja. Anđeli su potpuno duhovni i besmrtni, a životinje tjelesne i smrtni. Ljudi stoga imaju smrtno tijelo i besmrtnu dušu koju ne dotiče smrtnost tijela (Schmitt 1998).

¹⁴ "Zato i takvu dušu, u koje ima toga, tišti i vuče natrag na vidljivi svijet, te se, u strahu od nevidljivoga i od Hada, valja, kako se pripovijeda, oko spomenika i grobova, oko kojih su se i vidjele prikaze duša kao sjene. U toj se slici prikazuju onakve duše, koje se ne rastanu čiste, već imadu u sebi nešto vidljivo pa se stoga i vide. – Sva je prilika, Sokrate! – Doista, sva je

Kako je već u uvodu obrazloženo, u *Facendama otoka Visa* skupljene su priče koje na humorističan način govore o životu viškog čovjeka. *Facendom* se na otoku Visu naziva usmena, nefikcionalna, šaljiva priča. Riječ je o reprezentativnoj vrsti usmene književnosti koja je tek u novije vrijeme dobila literarni status. O nefikcionalnim pričama usmene predaje kao o literarnoj vrsti u nas je prva pisala Maja Bošković-Stulli te je tu vrstu nazvala pričanjem o životu, prema terminu Jàna Micháleka, kojim je on nazvao priče o vlastitim doživljajima, a određuje značenje termina kao priču kojom se obuhvaća sjećanje o realnim doživljajima i događajima, bilo iz pripovjedačeva života bilo prema kazivanju suvremenika ili bliskih predaka koji su doživjeli zgodu o kojoj je riječ (Božanić 2002).

U nekoliko je facendi moguće pronaći određene elemente pučkih vjerovanja u mogućnost da se mrtvi objave živima i to stoga da im na neki način napakoste. U takvim situacijama, koje na koncu imaju racionalno objašnjenje, riječ je uvijek o nekoj zabuni ili psini, prepoznamo strah od nepoznatog i neobjašnjivog. U tim su primjerima vidljivi i poganski tragovi i kršćansko naslijeđe pa nas te priče upućuju na to da različiti demoni i duhovi mogu preuzeti brojne oblike, i ljudske i životinjske. Pojavljuju se kao groteskne prikaze koje zadržavaju nekakvo ljudsko obličje ili kao životinje. Osobito su to često konji (u Dalmaciji magarci) zatim psi, ptice (gavran kao tradicionalno zloguka ptica), no ponekad tu funkciju preuzimaju i nežive pojave: vatra, stog sijena i sl. Premda je riječ o moćnim i, osim toga, zlim pojavama koje su ljudima ulijevale velik strah, ipak se kršćanske duše nisu osjećale potpuno nemoćnima u susretu s njima. Propisnim blagoslovom, zazivom i sakramentima, znakom križa ili svetom vodom moglo ih se odbiti ili kontrolirati. Demone i duhove moglo se čak i nadmudriti; popularne priče o tome kako su se pomoću različitih trikova ljudi uspijevali izbaviti od ovakvih napada podržavaju uvjerenje kako demonske sile nisu nepobjedive, bez obzira na to što je susret s njima neugodan i zastrašujući (*Medieval popular religion* 1997).

I drugdje se mogu pronaći slične teme, nama zanimljive u ovom kontekstu, primjerice među pričama i predajama prikupljenim i objavljenim u knjizi br. 26 iz edicije Pet stoljeća hrvatske književnosti pod naslovom *Narodne pripovijetke*, što ju je priredila Maja Bošković-Stulli ili u knjizi pod naslovom *Žito posred mora, usmene priče iz Dalmacije*, što ih je također odabrala i uredila Maja Bošković-Stulli.

U prvom nam je spomenutoj zbirci bilo zanimljivo nekoliko predaja, poput one pod brojem 144 pod naslovom *Misa mrtvih* (Bošković-Stulli 1963:290). Ona, imanentno žanru, pretendira na istinitost: "To je bilo istina

prilika, Kebete! I to baš nijesu duše dobrih nego zlih. One su prisiljene onuda lutati, jer trpe kazan za predašnji život, koji im nije valjao. I lutaju dotle, dogod se od želje za tjelesnim, što ih vjerno prati, opet ne sputaju u tijelo" (Platon 1996:78).

moja baka imala sedamdeset kad je men' to pripoivala, a sad to već ima sto godina." Predaja govori o ženi iz sela (navodno iz Drenja iza Filakove kuće) blizu bakinog – riječ je o baki pripovjedačice kojoj se u noći punog mjeseca dogodilo nešto nadnaravno. Žena je, misleći da je zora, stavila vreću na rame i otišla na groblje pokupiti orahe koji su od jakog vjetra pali sa stabla. Kad je došla na groblje, začula je zvonce. Pomislivši kako je to zvono za misu, uđe u kapelu punu svijeta. Tamo je vidjela svoju kumu (odavno mrtvu), koja joj priđe i reče: "Kumo, kad pop prekriži, odma napolje idi." Poslušavši kumu (nitko joj od ostalih prisutnih ništa nije bio rekao), uzela je svoju vreću, stavila je na rame i vratila se kući. Kad je stigla, vidjela je da je u stvari jedan sat poslije ponoći te ju je spopao velik strah, čak i groznica. Ujutro je poslala djeda da joj donese kožuh što joj je bio ostao u kapeli; on ga pronađe posve iskidanog, na svaki je križ bio zataknut komadić kožuha. "Tako bi – kaže – i nju potrgali, da joj kuma nije rekla ništ." Ovaj nam primjer može poslužiti kao potkrepa tvrdnji da su susreti s mrtvim dušama često vrlo opasni i da se bez dobrog savjeta, dobronamjerne duše ili duhovne osobe, o čemu je riječ u idućem primjeru što ćemo ga navesti, takav susret može završiti kobno po aktera.

Drugi primjer koji govori o dodiru s mrtvima jest predaja pod brojem 145 iz susjednoga sela pod naslovom *Mrtva majka* (Bošković-Stulli 1963:290-291). Riječ je o ženi koja je umrla i ostavila iza sebe malo dijete te se noću vraćala kako bi ga došla. Tada je muž kazao popu što mu se događa, a on mu je savjetovao neka je uhvati i zadrži, što je čovjek i učinio. Kako ju je uspio zadržati dvanaest sati, ona je na koncu i ostala, ali je uvijek bila tužna, sve do trenutka kad je vidjela muža kako "odorava i od ovog i od onog susjeda međe". Rekavši mu kako je to veliki grijeh, nasmijala se i nakon toga je živjela još sedam godina. U ovoj je predaji najintragantniji trenutak u kojem svećenik savjetuje spomenutom čovjeku da zadrži mrtvu ženu koja se vraća s drugog svijeta, što je vrlo neobičan primjer uplitanja poganskih motiva u strogo kršćanski obilježenu situaciju.

Valja spomenuti i predaju iz Opuzena. Riječ je o predaji pod brojem 146 pod naslovom *Mrtvi balaju*, u kojoj se spominje selo Kuna na Pelješcu (Bošković-Stulli 1963:291 = ista 1993:315-316). Riječ je o mladiću koji se ženio pa je išao iz Kune u Potomje kako bi kupio meso za pir. Išao je noću, a između Potomja i Kune bijaše jedna kuća u kojoj nitko nije živio. Dok je tuda prolazio, čuo je kako u kući netko svira i pjeva te je ušao unutra. Ondje je vidio puno mrtvih koji su plesali, a svaki je u ruci imao kost.

Pjevali su:

Drlin drlin,
Lipo bala Perušića Mare,
A još boje Pojanića Kate.

A čovjek se, budući da je znao kako su obje mrtve, vidjevši taj prizor sav bio izgubio od straha. Nekako se vratio kući, ali nije kupio meso niti se ženio, već

se razbolio i jedva ostao živ, kako tumači predaja. Riječ je, naravno, o motivu mrtvačkog plesa u pučkoj interpretaciji. To je samo jedan od motiva naslijeđenih iz srednjovjekovnog imaginarija.

U spomenutoj zbirci *Žito posred mora, usmene priče iz Dalmacije*, također je objavljeno nekoliko zanimljivih priča i predaja koje na ovaj ili onaj način govore o mrtvima koji su nemirni i posjećuju ovaj svijet plašeći žive. Tako u priči pod brojem 33 pod naslovom *Majka plače za djetetom* nalazimo motiv umrlog djeteta za kojim majka neutješno plače, zbog čega joj se ono (kći) nakon nekog vremena pojavljuje u kući koreći majku što toliko plače jer ju je majčin plač uništio, odnosno izranio, te joj naredi da više ne plače. Otada majka više nije plakala, nego je samo išla u crkvu i molila se Bogu (Bošković-Stulli 1993:147).

U priči pod brojem 209 pod naslovom *Majka pjeva u grobu* riječ je o sličnoj temi kao u majke koja doji (*Mrtva majka*). Majka je umrla, ali su njezina djeca uvijek bila čista i uredna. Kad su otvorili grob, unutra su našli majku koja je pjevala: "Šijen Marku košuljicu tanku, da u zdravju doderao Marko." Postoje primjeri iz usmene predaje u kojima je umrla majka i oni u kojima je umrlo dijete. U obama je primjerima veza između majke i djeteta toliko jaka da je ni smrt ne može prekinuti (Bošković-Stulli 1993:322-323).

Predaja pod brojem 210 pod naslovom *Mrtvi pop govori misu* za spas duše pokojnika govori o tome kako je remeta svjedočio misi i odgovarao kao živ čovjek mrtvom svećeniku, a misa se služila za spas jedne duše. Na kraju mise začula su se zvona koja su zvonila u jedan glas, iskazujući tako veselje što se ta duša spasila (Bošković-Stulli 1993:323). Govoreći o međusobnim vezama živih i mrtvih u kontekstu pomoći živih mrtvima: molitvama, misama, postom i sl., primjetno je to da narodna mašta ide korak dalje te navodi i ovakve primjere 'suradnje' između mrtvih i živih u ime spasa duša.

Predaja pod brojem 211 pod naslovom *Misa pokojnih fratara* je predaja koja govori o ženi što je uranila kako bi slušala prvu misu u dominikanaca, misleći kako je svanulo, no bijaše tik iza ponoći. Ali u crkvi je sve bilo rasvijetljeno i fratri govorahu mise. Ništa ne primijetivši, ona pođe u sakrstiju gdje je bilo nekoliko fratara, a svi su šutjeli kao u otajnoj bogoljubnosti. Ona zatraži komad svijeće i oni joj ga daju, ali ništa ne govorahu. Ona se potom vrati kući te još malo legne. Kad se ujutro probudila, na noćnom ormariću, tamo gdje je ostavila komad svijeće, stajao je gnjat pokojnika. To su joj se, naime, bili prikazali pokojni fratri koji su vršili bogoljubnost poslije smrti (Bošković-Stulli 1993:324).

Vidljivo je da se međudjelovanje odvija na različite načine. U pučkim vjerovanjima snažno su prisutni motivi ovakvih susreta i upletanja nadnaravnog u svakodnevni život, a kao što je istaknuto, osim demonskih napada i zlih čudovišta ljudima se mogu jednostavno javiti duhovi koji predstavljaju duše iz čistilišta. Često se takve pojave u pučkoj svijesti upravo i objašnjavaju

time da je riječ o jadnim i nesretnim dušama iz čistilišta koje se pojavljuju živima kako bi ih izmolile da svojim molitvama, misama i dobrim djelima olakšaju njihove patnje u čistilištu.

Facenda koja ilustrira jedan takav primjer narodnog vjerovanja smještena je među ostale šaljive priče (*facende*) otoka Visa te kazuje o *dušama blaga*, odnosno o dušama iz čistilišta, i to tako da, osim svoje humoristične vrijednosti, vrlo dobro upućuje na čvrstoću i ustrajnost određenih vjerovanja i motiva ukorijenjenih u tradiciji. Ti su motivi dokaz koji svjedoči o jasnom i vrlo funkcionalnom prepletanju pučke kulture i poganskih vjerovanja s naukom Katoličke crkve.¹⁵

Među šaljivim pričama zabilježenim na otoku Visu u posljednja tri desetljeća dvadesetoga stoljeća ima više *facendi* koje sadrže motive o susretu čovjeka s onostranim pojavama: duhovima umrlih predaka, dušama iz čistilišta, dušama nekrštene djece (*macići*, *bakoti*, *hudobe*, *legoti*). Izabrana *facenda* nazvana je *Duše blaga* i jedino se u njoj izriječkom očituje vjerovanje u duše iz čistilišta, dok se u drugim pričama mogu pronaći primjeri za vjerovanje u *macića*,¹⁶ moteta i dr. bića, kao i jednostavno strah od mrtvih, duhova i prikaza, upravo kao i u primjerima koje smo naveli iz drugih zbirki usmenih priča i predaja.

U ovoj *facendi* prikazan je navodni susret s duhom,¹⁷ odnosno dušom iz čistilišta. *Facenda* je ispričana arhaičnim komičkim govorom, a ispričao ju je Komižanin Dinko Božanić Pepe (1912.-1997.). Njegova pripovjedačka pozicija ne pripada svijetu o kojem govori *facenda*. Odmak od svijeta *facende* omogućuje mu da načinom govora, patetičnim tonom svoga lika (Frone Vlahov ol Cetiri Grada), interpretacijom zvukova nepoznate mu glazbe te gestama obrane od duhova intenzivira humorističnost prizora. Dramatičnost obračuna s 'duhovima' biva transponirana komičnošću percepcije iz pozicije iskustva koje pripovjedač dijeli s novom publikom, a to je pozicija prijelaza, iskoraka iz zajednice živih i mrtvih. Ta je pozicija još uvijek bliska onoj iz

¹⁵ O ovom fenomenu u nas u Dalmaciji pisala je Maja Bošković-Stulli: "U procesijama i misama mrtvih susreću se duše iz čistilišta. Naširoko su u nas, a i diljem Europe rasuta mjesta gdje se viđaju. Imaju ih i u Konavlima. Pričalo se 'da su to bili proćesjuni od mrtvih, jer nisu molili Boga na ovom svijetu, pa su to činili s onog svijeta'." Maja Bošković-Stulli donosi primjere iz Bogišićeve zbirke (Cavtat) o zgodama gdje protagonistkinja u posve normalnim okolnostima najednom susreće procesiju koja dolazi s groblja, noseći svijeće u rukama, ili crkvu punu ljudi koji pjevaju, ali ona ne prepoznaje nikoga (Bošković-Stulli 1999:130-131).

¹⁶ *Macić* je, prema pučkom vjerovanju, duša nekrštenog djeteta. Javlja se noću plašeći prolaznike čudnim svjetlom.

¹⁷ Naveli smo je u cijelosti jer ovaj zapis otkriva i niz zanimljivih etnoloških podataka: odnos muža i žene (ženino oslovljavanje muža s 'vi'), čuvanje balege bijelog magarca u kući na crijepu, što služi tjeranju duhova, literarni oblik zaziva, odnosno molitvi protiv duhova – *skonzure*, običaj lova ptica pjevice, način zabavljanja mladih, iskustvo glazbe na nepoznatim instrumentima, mjerenje vremena položajem zvijezda, kultura govorenja i slušanja (pripovijedanje kao predstava pred publikom).

koje je iskorak napravljen pa je stoga i facenda u kojoj je dramatičnost susreta s dušama iz čistilišta pretvorena u komiku potrebna radi njezina katarzičnog djelovanja. Ona upravo svojom komikom oslobađa od naslijeđenog i duboko usađenog straha od susreta s onostranim pojavama.

<p>DUŠE BLĀGA</p> <p>1. Dônkle, tu je bilo noše pūno gōdišć kal še je u Komīžu ōsnovolo tamburāšku društvo. Tu je bīl Matējo Andrijōnin, tri brāta Napulincīnova, jedōn Bradīca Miškīnov ca šu ga žvōli, on je švoršil tāmō u Bonežājere, i dvō brāta pokūjnega Meštraānzulota. I tū šu švōjta ovī Meštraānzulotovi i ovī Bradīca Miškīnov. Na Rudinē imāju. Na Rudinē imāju kūću, imāju tāmō zemje, ca ti ga žnon, i īšli jelnē šubōte, bila je štajūn ol mōtōnjo, na Rudinē da prinoćē tāmō pok da ūjutro mōtāju. Vāželi šu šōbon špīzu ža vecēru i šūtra ža rūcāk, kuplīli mēsa i tako dāje, ža ucinīt fraju i mōtāt.</p> <p>2. Līpu vrīme. Bonāca. Dūšli onī na Rudinē i tāmō še olmorīli, vecēroli. E, ma dūslo njin je nā pamet da šu u Dragodīd Vlāhovi, nedalekō ol Rudīn, i žnāju ža Frōneta Vlāhova, Ceṭiri Grāda ca šu ga žvōli. I bīt će nāko, žnōš, okolo bārž jelnāšte ūrih, pulnōća. Mīsec šjo, līpo nūć, tīho. Dūšli onī u Dragodīd u dvūrū Frōneta Vlāhova. Tīšinā. Nīkoga nī cūt. I pomālo šu na pāršte dūšli peta vrōt. I, kako jimāju tambūrīce šōbon, udāraju u tambūrīce, a pōceli šu pīšmun: Tiiiihee nooooooooooīī moooooojee žlaaaatoo špaaaaavaaaa. I tūn pīšmun nāpri, kantāju, žvone, līpo, mīrno, šēsno. Nīšū cinīli nīkakove divjarīje.</p> <p>3. A pokōjan štōri Frōne bādo ženū Jēlū, bādo je: –A cūjes, Jēlā? – A cā vi žovetē? – Onā ga je žvola vī. – A cūješ co? – ōn njūj. –A cūjen, cūjen – onā njēmu. – Ni cō, vajō še dvīnut nāši švīkolīci. Ovo je od romōnje ūmor štōri Papīn, nīšto mu je potrība, ovō šu dūšle dūše blāga – govōri štōri Frōne, ono po njegōvu, a on je ōstro govōrīl, bīl je rešēlūti covīk, žnōte, brōdūn onāko, štōri, rešēlūti. E, napravīl ti je ti štōri alārum, žnōš, švāk še vāda dvīne. – Nī drūge, nāši, vajō mōlīt škonžūre da bi te dūše blāga kako gōder īsle cā.</p>	<p>Dūše blāga – duše iz čistilišta</p> <p>on je švoršil tāmō u Bonežājere – on je završio tamo u Buenos Airesu</p> <p>bila je štajūn ol mōtōnjo – bilo je doba godine kad se love ptice pjevice</p> <p>mōtāt – mamiti ptice radi hvatanja mrežom ili ljepilom</p> <p>vāžēst – uzeti</p> <p>frāja – zabava uz bogat stol</p> <p>bonāca – mirno more, bez daška vjetra</p> <p>nāko – onako</p> <p>bārž – možda</p> <p>pēta – blizu, tik do</p> <p>kantāt – pjevati</p> <p>žvonīt – zvoniti, svirati</p> <p>bādōt – gurkati, bosti</p> <p>švīkolīci – svi</p> <p>od romōnje je ūmor štōri Papīn – nekidan je umro stari Papin</p> <p>brōdūn – bradom</p> <p>rešēlūti covīk – rezolutan, odlučan čovjek</p> <p>alārum – uzbuna</p> <p>nī drūge, nāši – nema druge, naši (uobičajen način obraćanja bliskima s našī)</p> <p>švāk še vāda dvīne – svatko mora ustati (iz kreveta)</p> <p>škonžūre – literarni oblik zaziva, odnosno vrsta molitve, protiv duhova</p> <p>luṭīnu gorīt na kūpu – – balegu (od magarca)</p>
---	---

4. E, mōlidu, mōlidu onī skonzūre, tāmo, ca tī ga ja znōn, svētega Vicēna Ferārīja, svētega Mikūlu, svētega Bernārda i tako dāje. Ovi štōri Frōne govorīl je vèle latanīje, a ca mu je bīl sīn štarjī, ca šu ga žvōli Ispāreni, on je govorīl mōle latanīje, a Antōn je luīnu gorīl na kūpu neka dīmi, kako onō kal še lāzi, nekā oni dīm olnešē dūse blāga, neka tu pomālo objīdri i nekā is oīma molltvima i skonzūrima ide cā.

5. Ovī, kal šu iskantāli švu tu pīšmicu līpo, sēšno, pomālo šu isli cā. Oni unūtra še oslušjū jē jih vēc cut vōnka iža vrōt. E, nī jih cut, nī jih cut.

– Vīlte, nāši, iskōdīli šmo jih, iskōdīli šmo jih kurājon. E, dīco mojā, vi šte još mlōdi, vi tu nē znote... Vāko niku godīšće, kako mi je kōzol onī Manjarēma ca je ža gvōrdiju ol kampēštra, onī šu še grījoli pri komīn u kūčicu jēr jih je bīl čapōl dōž na Žagrebēnje pok šu še bīli do gōle kōže ismocīli. Bīla je nūc. I žnōš, kōže mi ōn, dūse blāga šu dūšle u dvūrū. Vēliki zōmor. Armōnike. Trumbētice trumbetāju, īskre glavnjīce. Kakō mi je kōžōl, jimāli šu is nījma pērši per pērši. Trī ūre dekontīne mollīli šu skonzūre. Bīla je inkatūra iskōdīt jih. A cā vi mīšlite da je tū kako kōgod govōri. E, dīco mojā, gošpodīn Bōg je i visokō i bāšo. Āla, hōlte lēc. Vajō žaspāt dvi ūre. Jō cū štōt atēnto kal žvīzdē Gvardijūle istecū priko Bandīrice na četīri pārsta povar bārda pōk cū voš jō probūdīt. Pūc cemo na Cīstī Rōt, nāmo di še nažīro Pūnta ol Šīkīre, olvārc na žubāce. Šūtra šu Švī šveti, pomōgli noš, da jīmomo cō blagovāt. – I tāko šu is molltvun lēgli, prikrižīli še križēn Bōžjin. Zāšpoli.

6. Kal je ošvanīla nedīja, burba Frōne, a bīl je pūno bogobōjažni covīk, oputīl še je is famījun pul Komiže ža na mīšu. Tega jūtra mīša je bīla u Gūšpē i, pri nēgo mīša pōcme, jūdi še iskūpe pri crīkvun i ražgovōrāju še vej po ōbicoju.

7. E, ma būrba Frōne bi želīl prōvjāt ca šē je nīke nōci dogodīlo u Dragodīd:

– Āla, da cūjemo, ca jē tu bīlo, prōvjīte.

– Dūnkve, bōrba, tu je bīlo ovāko. Mī šmo lēgli kako ōbīcno, kal ōkolo pūl nōca, cūju še nīke armōnike. Ma bōrba, armōnike šu tu bīle kake moje ūši nīkal nīšū cūle. Ōlma sōn jo, bōrba, kulpīl da šu tu dūšle dūse blāga. Dūse blāga a cā vi mīšlite. Tu je od romōnje, ako še ispōmīnjete, ūmor štōri Papīn i šīgūro mu je nīšto bīlo potrība. Ondā sōn jō, bōrba, ucinīl alārum. Švī šmo še dvīgli i ondā šmo mollīli skonzūre. Jō sōn govorīl vèle

zapaliti na crijepu
kako onō kal še lāzi –

– kao kada se dimom tjeraju pčele prilikom skupljanja meda

objīdrit – odjedriti, nestati s vidika

īskantāt - ispjevati

oslušīvāt še – oslušivati

cut – čuti

vīlte – vidite

īskodīt – otjerati dimom

kurāja – hrabrost

čapōl dōž – uhvatila kiša

Žagrebēnje – predio na

putu između Komiže i

Okjucine

vāko – ovako

gvōrdija ol kampēštra -

– lugar

kōže mi ōn – priča mi on

zōmor – žamor

trumbētica – truba za

sviranje

trumbetāt – trubiti

glavnjīca – ognjena

glavnja

dekontīne – bez prekida

inkatūra – velika

neprilika

bāšo – nisko, prizemno

štōt atēnto – paziti, voditi

računa o čemu

Gvardijūle – zvijezde

koje se pojavljuje kao

peto po redu u nizu

zvijezda i zvijezda noćnog

nebeskog sata

Bandīrica – brdo kraj

sela Dragodid,

sjeverozapadno od

Komiže

Pūnta ol Šīkīre – rt na

sjeverozapadnoj obali

Visa

olvārc na žubāce – baciti

udicu za lov zubaca

ošvanīt – svanuti

<p>latanije, a náš štarjî môle latanije, a Antôn je lutînu na kûpu šmūdîl i tâko šmo jih, bôrba, iskôdîli. Iskôdîli šmo jih kurâjon.</p>	<p>Gūspa – Gospa, skraćeni naziv za crkvu Gospa Gusarica u Komiži prôvjât – pričati dûnkve – dakle armònika – harmonika kulpît – shvatiti šmūdît – paliti</p>
--	--

U zbirci *Žito posred mora, usmene priče iz Dalmacije* vrlo su nam važne bile prilikom naše analize jedna priča i jedna predaja s Brača koje, upravo kao i facenda *Duše blaga*, spominju duše iz čistilišta. To su priča *Kuća di straši* i predaja *Duše od Prigatorija u prošeciji*.

Priča pod brojem 16 pod naslovom *Kuća di straši* govori o siromašnom postolaru koji je imao puno djece. U njegovu je mjestu, naime, postojala velika kraljeva kuća koja je bila opsjednuta. Svaki onaj koji bi se usudio prenoćiti u njoj nestao bi bez traga. Kralj je nudio bogatstvo onomu tko uspije u tome te se neki postolar, zbog svoga siromaštva, odlučio na taj opasni čin. U kuću je otišao sa svojim stolcem i priborom za rad te se smjestio ispred kamina. U neko doba začuo je glas iz dimnjaka, a k njemu su se, jedna po jedna, spustile tri duše. On ih je sam zvao htijući da ih bude četvero kako bi se mogli kartati (ovo je jedan od primjera u kojima akteri pokazuju hrabrost u susretu s onostranim pojavama). Kada se približilo vrijeme za Zdravomariju, mrtvi su htjeli otići. Postolar se s tim složio. Već prije je, naime, potajno bio zavezao uže za nogu od stola na kojem je isprva radio, tako da ga je pomalo ostavljao za sobom kako su silazili niz neke stepenice kojih nije bilo po danu. Kad su sišli, pred njima se otvorila velika rupa iz koje je dopirala vatra. To je bilo čistilište (u priči nema objašnjenja za to kako je postolar znao da je riječ o čistilištu niti zašto se ono upravo tu nalazilo). Jedan od duhova/duša mu reče da se baci unutra, a on odgovori da će to napraviti poslije njega/nje, a isto tako odgovori i drugom i trećem pa se prekriži i reče: "Pokoj vječni daruj njima, Gospodine, i svjetlost vječna svitlila vavik, počivali u miru. Amen." A oni, sva trojica, podigoše glave i odvrte: "E, koliko se mučimo i vode pokoru činimo da nan kogode to reče; niko nan ni reko – govori. – Mi smo sposeni, gremo u roj – govori – a blago ga se tebi, neće ni tebi bit slabo." Tada je zazvonila Zdravomarija i 'grob' se zatvorio. Postolar se pomalo, služeći se užetom, vratio natrag i rastvorio prozore. Na koncu, sretno se vratio kući, kralj ga je nagradio te je u toj kući boravio do kraja života (Bošković-Stulli 1993:103-105). Završetak, ali i početak priče slijedi uzorak bajke. No, prisutna je ideja o zajednici živih i mrtvih, odnosno ideja kako živi mogu svojim molitvama pomoći dušama u čistilištu. Ono što je ovdje uočljivo kao i u facendi *Duše blaga*, jest to da same duše nisu bile te koje su se na neki način (putem snova, npr.) obratile živima i molile njihovu pomoć. Svakako, u

spomenutoj je facendi riječ o komičnoj situaciji u kojoj zapravo i nema nikakvih duša, ali akter samouvjereno primjenjuje recept kojim će se riješiti 'napasti'. Postolarevo znanje o tome da je riječ o dušama iz čistilišta (a kuća je opsjednuta) nije objašnjeno.

Drugi primjer, predaja pod brojem 212 pod naslovom *Duše od Prigatorija u prošeciji* govori o tome kako je neka stara žena u Postirama uvijek išla u crkvu. Jednom se bila zabunila i ustala u jedan sat poslije ponoći te otišla u crkvu. Mislila je, naime, kako je jutro (zbog jake mjesečine) pa se nije bojala. U crkvi je vidjela procesiju u kojoj su svi imali zapaljene svijeće u rukama. Zadnja duša u procesiji, a to su bile duše iz čistilišta, ispružila je ruku i dodala je svijeću toj staroj. Ona ju je uzela, a svijeća se tada ugasila. Staru nije bilo strah, molila je tu neko vrijeme, a kad je shvatila da još nije jutro, otišla je doma i legla spavati, naslonivši svijeću na stol. Ujutro, kad se probudila, ugledala je kost umjesto svijeće. U strahu je otišla i ispričala sve svećeniku, koji ju je uputio da nađe u kući ili susjedstvu neko maleno nevino dijete i da ga potom odvede u crkvu sa sobom; i to u isto ono vrijeme. K tomu, još je trebala djetetu dati u ruke kost da je vrati opet onoj istoj duši koja je u procesiji bila posljednja, tj. koja joj je i dala tu kost. Popratio je to strogim upozorenjem da nikako ona sama ne smije dati kost. Uzela je od svoje rodbine jedno malo dijete jer joj je svećenik zajamčio da djetetu neće biti ništa i otišla je ponovo u crkvu. Kad je procesija prošla, onaj zadnji u procesiji ispružio je ruku, a dijete mu je dalo kost koja se odmah potom pretvorila u svijeću i zapalila, a ona joj duša kaza neka zahvali Bogu što ima to dijete sa sobom jer bi je inače bila svu rastrgala. Potom je stara uzela dijete i vratila se kući (Bošković-Stulli 1993:324-325). Ni ovdje nije objašnjeno kako akterica zna da je riječ o dušama u čistilištu. Stječe se dojam kako u svim ovim pričama postoji prethodno znanje o tome kako se te duše doista javljaju, ali su vrlo neprijateljski raspoložene prema 'uljezima'. Također, nije objašnjeno kako svećenik zna na koji način s njima treba postupati. Uostalom, u ovom primjeru one ne traže da se za njih moli niti to akterica doista čini. U priči o postolaru on sam zna što treba činiti a da ga duše to nisu molile. U facendi *Duše blaga* akter također sam zna što treba činiti, a kako smo već naglasili, duša zapravo i nema. Ono što je očito jest da se u usmenoj predaji duše iz čistilišta ne prikazuju kao 'jadne', 'nevoljne' duše koje se javljaju živima kako bi ih izmolile pomoć a same su dobroćudne, nego upravo suprotno. One su prijeteće, ne traže da se moli za njih i vrlo su opasne.

Svakako, a kako će i posljednji primjer pokazati, pučka praksa pokazuje znatna odstupanja u odnosu na teološku misao. Vidljivi su arhaični poganski utjecaji, osobito u situacijama u kojima svećenik/pop djeluje prije kao lokalni šaman koji svoje pučanstvo rješava tegoba prouzrokovanih zlim silama određenim ritualnim radnjama, nego kao duhovno lice i predstavnik kršćanstva, tako da se potvrđuje postojanje usporedne 'misli' koja je trajala paralelno s teološkim naukom: pretkršćanski i kršćanski elementi se prepleću, katkad je

dominantan jedan, a katkada drugi. Nadalje, očit je utjecaj srednjovjekovnih legendi i priča o posjetima s drugog svijeta, kao i popularnih vizija, iz kojih su preuzeti mnogi motivi, poput onog u priči o postolaru gdje se vatreno grotlo koje predstavlja ulaz u čistilište nalazi u unutrašnjosti zemlje, i gdje se duše spase nakon što se netko živući pomoli za njih.

Kad je riječ o utjecajima srednjovjekovnih motiva, onda nam je posljednji primjer možda i najzanimljiviji. U njemu nije riječ o samom čistilištu, već o vrlo neobičnom konceptu raja zemaljskog. To je priča pod brojem 31 pod naslovom *Pozvao kost na pir* (Bošković-Stulli 1993:143-145 = ista 1963:199-201) o mladiću koji se htio ženiti pa je kupio svatove i vraćajući se kući, na putu je naišao na kost koju je također pozvao na pir. Ona mu se i pojavila u liku nepoznate muške osobe i ostala duže od svih gostiju (punih osam dana), a nakon toga nagovori mladića da mu dođe na pir. Dovede ga u jednu palaču i kaza mu da ga ondje pričekava i da se ne boji bez obzira na to što će vidjeti. Tu je mladić vidio: "velika dva omna će se strahovito lupaju i krvavu; vidi dvije zmijske kolju jedna drugu; vidi dva čovjeka, jedan s vrećom, a drugi za njim leti i će mu govori: Drž, na! A drugi mu odgovara: Neću, nije mi potreba. I vidi opet dvije golubice će se grlu i ljubu, a treća mu sve na desno rame dohodi i sve ga čupala." Kada se čovjek vratio i upitao ga je li što vidio, on odgovori da jest i ispriča mu sve kako je bilo, a čovjek mu objasni značenje tih situacija, kazavši mu kako je bio zapravo u raj u zemaljskom (između ostalog, golubica koja mu je sletjela na rame bila je njegova žena koja je umrla) i to 40 godina, što mu ovaj nije vjerovao, misleći kako je tu proveo svega tri dana. Čovjek ga uputi da pođe kući jer će vidjeti svog sina koji je u međuvremenu postao svećenik. On uistinu ode te došavši sinu u crkvu na ispovijed iz razgovora s njim shvati da mu je onaj čovjek govorio istinu. Tada se predstavi svom sinu, a nakon što su se zagrlili i poljubili obojica umriješše. "Nije niko mogo prida jih pristupit dokle nijesu učinili biskupi veliku devocion; i tad kad su došli kala njih, našli su između njih jedno libro u komu je bilo sve upisano, sve kako je bilo". Kako je spomenuto, ovdje je riječ o iznimno zanimljivom prežitku vjerovanja u raj zemaljski, a zamisao o vremenu koje na različit način protječe u ovostranim i onostranim predjelima nalazimo i u drugim hrvatskim inačicama te priče.¹⁸

¹⁸ Vrijedi ovdje navesti da se slična ideja javlja i u irskim vizionarskim tekstovima. "U jeziku, kao i u percepciji, vrijeme simbolizira granicu u trajanju i najizraženiju razliku od svijeta onkraj, koji je svijet vječnosti. Ljudsko je vrijeme po definiciji konačno, a božansko beskonačno, ili, točnije, ono je negacija vremena, beskonačnost. Prvo je vrijeme, a drugo vječnost. Prema tome, ne postoji mjerilo koje bi im bilo zajedničko. Ta razlika u naravi, što je razum ne može normalno pojmiti, u Irskoj je obilježena simboličkim prekidom ljudskog vremena svaki put kad ljudi stupaju u *síd* (drugi svijet) ili kad su u vezi s ljudima *sída*. Čini im se da su bili odsutni nekoliko dana ili mjeseci, a zapravo su bili odsutni nekoliko stoljeća: posljedica je toga da se, kada se vrate u Irsku i ponovo stupe nogom na zemlju, odjednom nađu u dobi koju bi imali da su živjeli ovozemaljskim životom, te odmah umiru" (*Rječnik simbola* 1987:767-768).

Ovim radom nastojali smo progovoriti o složenom, ali i iznimno važnom odnosu između usmene predaje i teološke misli upravo primjerom komunikacije s onostranim pojavama, a osobito nam je bilo zanimljivo kako se narodna mašta nosi s takvim situacijama. Iz navedenog temeljnog primjera, ali i iz drugih primjera o kojima smo govorili, razvidno je da se u komunikacijskim situacijama s posjetiteljima s drugoga svijeta akteri ponašaju različito, ponekad reagirajući strahom, ali ponekad i hrabrošću i odlučnošću da pronađu izlaz iz zastrašujuće situacije. Ono što je još primjetno jest to da se u nedoumici akteri obraćaju svećeniku/popu za pomoć, a on ih savjetuje kako se mogu obraniti od neprijateljskih duša, ali pritom ne otkriva izvore svojih znanja. Također, suprotno idejama poteklim od teologa i iskustvima mistika, u narodu nisu (barem ne na ovim primjerima) poznati slučajevi da bi se duša sama obratila za pomoć živima. Osim toga, kako je i u uvodnome dijelu rečeno, u prvom nam je redu bio bitan specifičan motiv čistilišta i način kako se taj motiv pojavljuje i predstavlja u usmenoj predaji. Vidljivo je kako je ona, vjerojatno iz posrednika, primjerice propovijedi ili egzempla, kao ideju preuzima iz teološke misli, ali je i uvelike modificira, dajući joj specifična značenja i vlastiti pečat.

NAVEDENA LITERATURA

- Ariès, Philippe. 1983. "Le Purgatoire et la cosmologie de l'Au-del". *Annales d'histoire sociale* 55:51-157.
- Bošković-Stulli, Maja. 1963. *Narodne pripovijetke*. Zagreb: Zora - Matica hrvatska. [Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 26]
- Bošković-Stulli, Maja. 1993. *Žito posred mora, usmene priče iz Dalmacije*. Split: Književni krug.
- Bošković-Stulli, Maja. 1999. "Tragovi konavoskog pričanja". U *O usmenoj tradiciji i o životu*. Zagreb: Konzor, 117-134.
- Božanić, Joško. 2002. *Facende otoka Visa*. Split: Književni krug.
- Hercigonja, Eduard. 1975. *Srednjovjekovna književnost*. Zagreb: Liber - Mladost. [Povijest hrvatske književnosti, knj. 2]
- Innes, Brian. 2000. *Smrt i zagrobni život*. Rijeka: Dušević&Kršovnik d.o.o.
- Jeruzalemska Biblija s velikim komentarom*. 1996. Adalbert Rebić, Jerko Fučak i Duda Bonaventura, ur. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Katekizam katoličke crkve*. 1994. Zagreb: Hrvatska biskupska konferencija, Glas Koncila.
- Le Goff, Jacques. 1981. *La Naissance du Purgatoire*. Paris: Gallimard.
- Le Goff, Jacques. 1993. *Srednjovjekovni Imaginarij*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.

- Medieval Popular Religion 1000-1500*. 1997. John Shinnors, ur. Peterborough (Ontario), Canada: Broadview Press.
- Moody, Raymond A. 2004. *Život poslije života: istraživanje fenomena 'tik do smrti'*. Zagreb: V. B. Z.
- Opći religijski leksikon*. 2002. Adalbert Rebić, ur. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Platon. 1996. *Fedon*. Zagreb: Naklada Jurčić.
- Rječnik biblijske teologije*. 1980. Xavier Léon-Dufour i drugi, ur. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Rječnik simbola*. 1987. Jean Chevalier i Alain Gheerbrant, ur. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Schmitt, Jean-Claude. 1998. *Ghosts in the Middle Ages; The Living and the Death in Medieval Society*. Chichago: The University of Chichago Press.
- Schoupe, François Xavier. 1997. *Čistilište: tumačeno životima i legendama svetaca*. Đakovo: Karitativni fond UPT Ne živi čovjek samo o kruhu.
- Spirago, Francis. 1996. *Čistilište*. Zagreb: Sion.
- Suvremena katolička enciklopedija*. 1998. Michael Glazier i Monika K. Hellwig, ur. Split: Laus.

THE PURGATORY MOTIF IN THE *DUŠE BLAGA* FACENDA

SUMMARY

This article aims at drawing attention to the relationship between theological thought and popular belief and demonstrating it through a set of selected examples. A representative example is found in the collection of humoristic folk stories *Facende otoka Visa*. It is known by the name *Duše blaga*. This story shows in an interesting way how the theological concept of purgatory is functioning in popular religious practice. Furthermore, the work reported in this paper relies on several similar interpretations in which it is possible to find Christian and pagan heritage. Above all, we found valuable folklore legends containing motives of encounters with the dead (ghosts).

Key words: purgatory, otherworld, duše blaga, facende, popular beliefs